

Stanisław STABRYŁA, *Chrześcijański świat poezji Prudencjusza*, Prace Komisji Filologii Klasycznej PAU Nr 40, Kraków 2011, Polska Akademia Umiejętności, ss. 171.

Poezja wczesnochrześcijańska nie stanowi w Polsce częstego przedmiotu badań, wymaga bowiem, z racji specyfiki gatunku literackiego, interdyscyplinarnego podejścia, uwzględniającego znajomość patrologii, filologii klasycznej i teorii literatury. Szczególne zasługi dla poznania i popularyzacji twórczości poetyckiej epoki patrystycznej w naszym kraju mają: słynny latynista z Uniwersytetu Jagiellońskiego Mieczysław Brożek, tłumacz i komentator utworów Prudencjusza, oraz znany patrolog z Uniwersytetu Warszawskiego ks. Marek Starowieyski, redaktor i wydawca cennych antologii poezji wczesnochrześcijańskiej. Można uznać ich za polskich odpowiedników Jacquesa Fontaine'a, autora klasycznej monografii *Naissance de la poésie dans l'Occident chrétien* (Paris 1981). Do grona tych elitarnych badaczy dołączył ostatnio inny profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, znany bardziej z klasycznych zainteresowań, Stanisław Stabryła. Jako podsumowanie kilkunastoletniego okresu jego badań nad poezją Prudencjusza (348 - † po 405) powstała pierwsza w literaturze polskiej monografia poświęcona twórczości wybitnego hiszpańskiego poety.

Zasadniczą część pracy poprzedza rozdział wprowadzający, zawierający prezentację znanych informacji historycznych, charakteryzujących sytuację chrześcijaństwa w Cesarstwie Rzymskim IV w., szczególnie w Hiszpanii, oraz nielicznych wiadomości o życiu poety, zaczerpniętych z własnej przedmowy do jego zbioru poezji. Kolejne rozdziały obejmują omówienie poszczególnych utworów Prudencjusza w zależności od tematyki w nich poruszanej. Autor monografii eksponuje chrześcijańską specyfikę tej poezji, przejawiającą się w tworzeniu hymnów przeznaczonych do uświęcenia różnych okoliczności życia codziennego lub ważniejszych świąt roku liturgicznego, a także w podejmowaniu zagadnień teologicznych związanych ze sporami doktrynalnymi, krytyką moralności i religii pogańskiej, kultem męczenników i historią biblijną.

Twórczość hymniczną Prudencjusza przedstawia Stabryła na tle wcześniejszych chrześcijańskich osiągnięć w tym zakresie Hilarego z Poitiers i Ambrozego z Mediolanu. Podkreśla nastawienie dydaktyczne hymnów Prudencjusza, czyniące z nich swoiste połączenie homilii biblijnej z egzortą. Akcentuje także ich intelektualny charakter, przejawiający się w nawiązaniach formalnych do języka, stylu i metrum występujących w poezji Horacego.

Niezwykłe interesujące jest omówienie dwóch napisanych heksametrem poematów dydaktycznych Prudencjusza: *Apotheosis* i *Hamartigenia*. Ich oryginalność polega na zawartych w nich elementach polemiki z ówczesnymi herezjami, co stanowiło w tym czasie domenę należących do literatury prozatorskiej dogmatycznych traktatów skierowanych przeciw konkretnym ruchom heretyckim lub ich liderom. W pierwszym z poematów Prudencjusz w sposób zadowalający pod względem doktrynalnym i literackim polemizuje z herezjami patrypasjanizmu, sabelianizmu i ebionityzmu, broniąc ortodoksyjnej wykładni nauki o boskości i człowieczeństwie Chrystusa. Stabryła zwraca uwagę na nieobecność wśród zwalczanych herezji arianizmu i pryscylianizmu, szkoda jednak, że nie próbuje bliżej wyjaśnić tego zjawiska. Drugi z poematów antyheretyckich Prudencjusza zwalcza dualistyczną naukę Marcjona, porusza problematykę pochodzenia zła, relacji między Bogiem a złem, oraz ludzkiej odpowiedzialności za grzech. Stabryła zauważa, że Prudencjusz w swej poetyckiej polemice z Marcjonem odwoływał się częściej do argumentacji moralnej niż dogmatycznej. Według Autora monografii „wynikało to z pewnością z jego braku uzdolnień spekulatywnych” (s. 52). Taka ocena pozostaje jednak w pewnej sprzeczności z tym, co Stabryła napisał wcześniej, chwając udaną argumentację spekulatywną w poemacie *Apotheosis*: jednym z głównych narzędzi, „za pomocą których poeta skonstruował w tym poemacie w pełni rozwinięty dyskurs teologiczny i teozoficzno-dydaktyczny, była racjonalna i dialektyczna metoda rozumowania” (s. 46).

Trzeba przyznać, że Stabryła – nie będąc teologiem – znakomicie radzi sobie z trudnymi kwestiami doktrynalnymi. Autorowi zdarzają się jednak pewne nieścisłości i potknięcia. W sformułowaniu „odparcie heretyckich poglądów na temat natury Chrystusa” (s. 47) należało dodać, o którą – boską czy ludzką – naturę chodzi, lub użyć liczby mnogiej, jeżeli chodzi o obydwie. Autor monografii używa zamiennie terminów „herezja” i „sekta” (np. na s. 46), które nie były w starożytności chrześcijańskiej synonimami. Przyjętym w polskiej literaturze teologicznej zwrotem jest trynitarna, a nie „trynitarska” nauka Kościoła, jak czytamy na s. 38.

Najobszerniejszą i najbardziej analityczną część swojej monografii (rozdział V, s. 55-91) poświęcił Stabryła słusznemu pierwszemu w literaturze łacińskiej alegorycznemu eposowi dydaktyczno-moralizującemu pt. *Psychomachia*, w którym Prudencjusz przedstawia walkę upersonifikowanych cnót chrześcijańskich z pogańskimi występkami w siedmiu pojedynkach, wzorowanych na greckich i rzymskich poematach wojennych. Autor monografii wyprowadził z wnikliwej analizy poematu na tle epoki kilka ważnych wniosków. Po pierwsze, najważniejszą spośród upersonifikowanych cnót przedstawionych w *Psychomachii* jest „Fides Catholica” lub „Fides Christiana”, odnosząca zwycięstwo nad „Veterum Cultura Deorum”, obrazująca triumf kultury chrześcijańskiej nad dekadentką kulturą pogańską (por. s. 91). Po drugie, jednym z istotnych dla Prudencjusza pojęć jest „pax”, „stosowany [...] w znaczeniu bliskim greckiego pojęcia *ἀγάπη*, oznaczający tu z jednej strony chrześcijańską miłość bliźniego, z drugiej natomiast miłość społeczną, która wyraża się w jedności myśli, uczuć i dążeń wyznawców

Chrystusa – wbrew wszelkim próbom wprowadzenia sporów i podziałów, czego przykładami byli Fotinus i Ariusz” (s. 81). Po trzecie wreszcie, „zwycięskie cnoty chrześcijańskie, które brały udział w walce przeciwko występkom, mieszczą się w polu semantycznym pojęcia *humanitas Christiana*” (s. 65), chociaż Prudencjusz nie posługuje się występującym często w prozie wczesnochrześcijańskiej pojęciem „humanitas”.

Tematyka sporu między chrześcijaństwem i pogaństwem powraca w VI rozdziale monografii, poświęconym polemiczno-satyrycznemu poematowi apologetycznemu *Contra Symmachum*, skierowanemu przeciw wybitnemu mówcy i znanemu obrońcy pogaństwa. W ocenie Stabryły poemat Prudencjusza jawi się jako dzieło historiozoficzne. Autor monografii zwraca uwagę na liczne odwołania hiszpańskiego poety do historii rzymskiej oraz na typowo religijną i chrześcijańską interpretację zmian dokonujących się w Cesarstwie: „Rzym – twierdzi [Prudencjusz] – nie zawdzięcza już swego panowania nad światem niemoralnym i bezsilnym bóstwom pogańskim, których postępowanie poddaje w poemacie ostrej krytyce, ale jedynemu i prawdziwemu Bogu, władcy jego losu” (s. 105).

Rozdział VII monografii jest kolejnym rozbudowanym omówieniem dzieła *Peristephanon*, czyli zbioru 14 hymnów ku czci męczenników chrześcijańskich, patronów miast Imperium Romanum, uznawanego za najlepsze dzieło literackie o tematyce męczeńskiej w starożytności. Stabryła omawia szczegółowo wybrane hymny, prezentując, w jaki sposób została w nich odniesiona do konkretnych świętych idea cierpienia i śmierci dla Chrystusa jako zwycięstwa, oraz słusznie wnioskuje, że stanowiła ona naturalną konsekwencję okresu prześladowań. Interesujący jest fragment rozdziału, w którym Autor próbuje zdefiniować Prudencjuszowy wzorzec wroga i prześladowcy chrześcijan oraz ukazuje środki literackie, służące do realizacji tego celu, wśród których istotną rolę odgrywa terminologia związana z retoryczną techniką inwektywy (por. s. 131-135).

Przedstawienie przez Stabryłę antychrześcijańskich oskarżeń występujących w hymnach (s. 136-137) nie wnosi nowych elementów do arsenału znanego z dokumentów historycznych i innych pism wczesnochrześcijańskich poświęconych męczeństwu, są to bowiem te same zarzuty. Ciekawym zagadnieniem, na które zwraca uwagę Autor monografii, jest natomiast kwestia przypisywania przez Prudencjusza męczennikom roli obrońców chrześcijańskiego „sacrum” przed atakami władzy państwowej, reprezentującej społeczność pogańską łamiącą zasady moralne oraz rozumiejącej „sacrum” w odmienny sposób, właściwy religii i tradycji starożytnego Rzymu (por. s. 137-142). Cenną uwagą w tym kontekście jest wyakcentowanie przez Autora zamierzonego zabiegu stylistycznego zastosowanego przez Prudencjusza, polegającego na przenikaniu się w jego poetyckiej narracji motywów realistycznych („facta”) z elementami nadnaturalnymi („miracula”), „stanowiącymi [zarówno dla chrześcijan, jak i dla prześladowców] dowody mocy Bożej, przed którą muszą ustępować nawet prawa natury” (s. 141).

Omówienie najważniejszych dzieł Prudencjusza zostało uzupełnione w ostatnim rozdziale monografii przykładową analizą kilku epigramów z przypisywanego

hiszpańskiemu poecie zbioru czterowerszowych utworów tego gatunku napisanych heksametrem daktylicznym, stanowiących prawdopodobnie podpisy pod malowidłami lub mozaikami chrześcijańskimi, przedstawiającymi sceny ze Starego i Nowego Testamentu.

Teza książki, głosząca, że świat poetycki Prudencjusza jest w pełnym tego słowa znaczeniu chrześcijański, wynikający z przesłania biblijnego, i że wartościom chrześcijańskim zostały podporządkowane wszystkie elementy jego struktury (s. 153), nie jest sformułowaniem zbyt oryginalnym ani odkrywczym. Jej jasne wyartykułowanie i uargumentowanie przykładami zaczerpniętymi z całej twórczości poety było jednak potrzebne i to zadanie monografia Stabryły spełnia znakomicie. Omawiając poszczególne utwory hiszpańskiego poety, Autor skupił się na streszczeniu ich treści i uwypukleniu głównych idei tematycznych, co pozwala dokładnie poznać zawartość ideową poezji Prudencjusza. Mniej miejsca – mimo że jest filologiem klasycznym i znawcą antycznej poezji greckiej – poświęcił natomiast stosowanym przez Prudencjusza środkom stylistycznym, czyli stronie formalnej, co pozostawia pewien niedosyt. Interesująca byłaby przede wszystkim bardziej detaliczna analiza twórczości hiszpańskiego poety pod kątem dostosowania formy literackiej do poruszanej problematyki i wskazanie, czym różnią się pod tym względem utwory poetyckie od prozy wczesnochrześcijańskiej. Jest to zagadnienie zasługujące na głębsze opracowanie w oddzielnej monografii.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Maciej MANIKOWSKI, *Bóg z perspektywy człowieka. Odczytując Grzegorza z Nyssy*, Wrocław 2012, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, ss. 271.

Myśl Grzegorza z Nyssy budzi ostatnio coraz większe zainteresowanie nie tylko wśród polskich patrologów (S. Strękowski, *Sofiologia św. Grzegorza z Nyssy. Elementy teologii trynitarniej i antropologii w „Homiliach do Pieśni nad Pieśniami”*, Kraków 2006; M. Przyszychowska, *„Wszyscy byliśmy w Adamie”. Jedność ludzkości w Adamie w nauczaniu Ojców Kościoła*, Poznań 2013) i dogmatyków (E. Kotkowska, *Pomyśleć świat jako całość według św. Grzegorza z Nyssy*, Poznań 2003), ale także w gronie filozofów. W 2012 r. ukazała się monografia pt. *Bóg z perspektywy człowieka. Odczytując Grzegorza z Nyssy*, napisana przez wrocławskiego filozofa i teologa Macieja Manikowskiego. Jest ona podsumowaniem 15-letnich studiów Badacza nad myślą Nysseńczyka (wcześniej opublikował on książkę pt. *Filozofia w obronie dogmatu. Argumenty antytryteistyczne Grzegorza z Nyssy na tle tradycji*, Wrocław 2002).

Wstępna część książki przedstawia biblijną i filozoficzną genezę myśli Grzegorza. Jest to rzetelna prezentacja nurtów, z których wyrasta teologia Nysseńczyka, przydatna w tego typu opracowaniu. Autor umiejętnie omawia wpływ neoplatonizmu na myśl Ojców Kościoła IV i V w. (s. 42-43), zaznaczając wyraźnie – co